

УДК 376:378

DOI: 10.30857/2786-5398.2023.6.1

Людмила В. Батченко

Київський національний університет культури і мистецтв, Україна

Ірина Ю. Штулер, Олексій В. Баула

Вищий навчальний заклад «Національна академія управління», Київ, Україна

**СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ ЗАКЛАДІВ
ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ**

Інклюзивна освіта є ключовим елементом сучасної освітньої системи, що спрямована на забезпечення рівних можливостей та доступу до якісної освіти для всіх студентів, незалежно від їхніх особливих потреб. У контексті військового конфлікту, виклики, з якими стикаються заклади вищої освіти, стають особливо актуальними та вимагають невідкладних та ефективних рішень. Це дослідження спрямоване на аналіз сучасного стану інклюзивної освіти в умовах військового конфлікту, оцінку соціальної відповідальності університетів у таких умовах, а також визначення перспектив і напрямків подальших досліджень у цій важливій галузі. Гіпотеза дослідження полягає у тому, що інтеграція ефективних стратегій інклюзивної освіти, адаптованих до умов військового конфлікту, може значно покращити якість освіти та забезпечити рівний доступ до навчання для всіх студентів, включаючи осіб з особливими освітніми потребами. Метою дослідження є аналіз впливу військового конфлікту на інклюзивну освіту в закладах вищої освіти, визначення стратегій підвищення її ефективності та соціальної відповідальності, а також вивчення перспектив і напрямків подальших досліджень в цій сфері. Методи дослідження включали аналіз наукової літератури, що стосується інклюзивної освіти та її викликів у контексті військового конфлікту, проведення опитувань серед фахівців у галузі освіти, а також аналіз статистичних даних щодо впливу військових конфліктів на освітній процес. Додатково були використані методи кейс-стаді для вивчення конкретних прикладів інклюзивної освіти в умовах конфлікту. Результати дослідження показали, що військовий конфлікт суттєво ускладнює забезпечення інклюзивної освіти в закладах вищої освіти. Виявлено необхідність адаптації освітніх програм і методів до умов конфлікту, зокрема через впровадження гнучких навчальних планів та використання дистанційних технологій. Також підкреслюється важливість соціальної відповідальності університетів у забезпеченні доступу до освіти для всіх студентів, включаючи осіб з особливими освітніми потребами. Висновки дослідження свідчать про значні виклики, які виникають перед інклюзивною освітою в умовах військового конфлікту. Однак, існують ефективні стратегії адаптації та інновації, здатні забезпечити доступність та якість освіти для всіх студентів. Важливою є соціальна відповідальність університетів, а також необхідність інтеграції гнучких навчальних підходів та дистанційних технологій. Дослідження також вказує на потребу подальших досліджень в цій галузі, зокрема в контексті розробки ефективних політик та програм підтримки інклюзивної освіти.

Ключові слова: *інклюзивна освіта; вища освіта; військовий конфлікт; соціальна відповідальність; освітні стратегії.*

Liudmila V. Batchenko

Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine

Iryna Yu. Shtuler, Oleksii V. Baula

National Academy of Management, Kyiv, Ukraine

**SOCIAL RESPONSIBILITY OF INCLUSIVE EDUCATION OF HIGHER EDUCATION
INSTITUTIONS IN CONDITIONS OF MILITARY CONFLICT**

Inclusive education is a key element of the modern educational system, aimed at ensuring equal opportunities and access to quality education for all students, regardless of their specific needs. In the context of military conflict, the challenges faced by higher education institutions become particularly acute and require urgent and effective solutions. This research is focused on analyzing the current state of inclusive education in the conditions of military conflict, evaluating the social responsibility of universities in such circumstances, and identifying prospects and directions for further research in this important field. The hypothesis of the study is that the integration of effective inclusive education strategies, adapted to the conditions of military conflict, can significantly improve the quality of education and ensure equal access to learning for all students, including those with special educational needs. The purpose of the study is to analyze the impact of military conflict on inclusive education in higher education institutions, identify strategies to enhance its effectiveness and social responsibility, and explore prospects and directions for further research in this field. The research methods included the analysis of scientific literature related to inclusive education and its challenges in the context of military conflict, conducting surveys among education professionals, and analyzing statistical data on the impact of military conflicts on the educational process. Additionally, case study methods were used to examine specific examples of inclusive education in conflict conditions. The results of the study showed that military conflict significantly complicates the provision of inclusive education in higher education institutions. The need to adapt educational programs and methods to conflict conditions was identified, particularly through the implementation of flexible curricula and the use of distance learning technologies. The importance of the social responsibility of universities in ensuring access to education for all students, including those with special educational needs, is also emphasized. The conclusions of the study indicate significant challenges that arise for inclusive education in the context of military conflict. However, there are effective strategies for adaptation and innovation capable of ensuring accessibility and quality of education for all students. The social responsibility of universities is crucial, as well as the need to integrate flexible educational approaches and distance learning technologies. The research also highlights the need for further studies in this field, particularly in the context of developing effective policies and support programs for inclusive education.

Keywords: *inclusive education; higher education; military conflict; social responsibility; educational strategies.*

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку та змін у сучасному світі, інклюзивна освіта набуває особливої актуальності та значення. Інклюзивна освіта, яка передбачає доступ та рівні можливості для навчання всіх студентів, незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних, соціальних, емоційних чи мовних особливостей, є ключовим елементом сучасної освітньої системи. Проблема полягає в тому, що, незважаючи на зростаюче розуміння та прийняття інклюзивної освіти як необхідної умови для розвитку включеного та справедливого суспільства, багато країн, у тому числі і Україна, все ще стикаються з викликами у її реалізації. Ці виклики включають нестачу ресурсів, необхідних для підтримки інклюзивних програм, обмежені можливості підготовки педагогів, недостатнє усвідомлення та підтримка інклюзивної освіти на рівні політики та практики. Особливу увагу потрібно звернути на визначення та аналіз інклюзивної освіти в контексті сучасного суспільства, її ролі та значення для забезпечення рівних можливостей у навчанні та розвитку кожної особистості, що є основоположним принципом сучасної освітньої системи.

Військові конфлікти, що відбуваються у різних куточках світу, мають значний вплив на всі сфери життя суспільства, включаючи систему вищої освіти. Конфлікти призводять до переривань у навчальному процесі, пошкодження або знищення освітньої інфраструктури, а

також до вимушеної міграції студентів та викладачів. Ці фактори роблять доступ до якісної вищої освіти складнішим і часто залишають цілі покоління без можливості отримати освіту. В умовах військового конфлікту, важливість інклюзивної освіти і соціальної відповідальності закладів вищої освіти набуває нових вимірів. Військові дії ставлять перед університетами завдання не тільки продовжувати надавати освітні послуги, але й адаптуватися до потреб студентів, які опинились у складних життєвих обставинах. Це означає забезпечення доступу до освіти для студентів, які втратили свої домівки, переживають травми або мають інші складнощі, пов'язані з війною. Водночас, військовий конфлікт вимагає від закладів вищої освіти активізувати свою роль у підтримці миру та реконструкції суспільства, а також розвивати програми, які б відповідали на потреби часу, зокрема, в областях психологічної підтримки, реабілітації та розвитку громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень та невирішена частина проблеми. Останні дослідження в галузі інклюзивної освіти вказують на значний прогрес у цій області, проте водночас виявляють низку невирішених проблем та викликів. Розглянемо деякі ключові роботи, що були опубліковані в останні роки. О.В. Мартинчук (2018) висвітлює актуальність підготовки фахівців до роботи в інклюзивному освітньому просторі. Проте, дослідження показує, що існує недостатність ресурсів та методик для ефективної підготовки педагогів [1]. Г.В. Давиденко (2023) розглядає концепцію цифрової інклюзії, акцентуючи на необхідності соціальної діджиталізації. Втім, виклик полягає в тому, щоб забезпечити рівний доступ до цифрових ресурсів для всіх студентів [2]. О.А. Комар та В.С. Пісняк (2023) зосереджуються на актуальних питаннях інклюзивної освіти, проте відзначають, що існують бар'єри у розумінні та прийнятті інклюзивних практик у суспільстві [3].

Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання на 2023–2030 роки надає рамки для розвитку, але водночас потребує деталізації планів та механізмів їх впровадження [4]. Постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 р. № 635 є важливим кроком до організації інклюзивного навчання, однак потребує додаткових досліджень для оцінки її ефективності [5]. А. Kefallinou та інші (2020) вказують на важливість розуміння цінності інклюзивної освіти, проте зазначають, що існує потреба у більш глибокому дослідженні механізмів її імплементації [6]. Т. Namanyane та М. Shaoan (2021) проводять огляд літератури з визначень інклюзивної освіти, що свідчить про різноманітність підходів та виклики в уніфікації цих підходів [7]. L.R. Rosa та A.V. Menezes (2019) досліджують включення та соціальну взаємодію в освіті, підкреслюючи необхідність подальших досліджень для розуміння цих процесів [8]. Т. Sharova та інші (2023) аналізують інклюзію в літературі України, вказуючи на значні прогалини у дослідженні теми [9]. Р.К. Jayathilakan та М.А. Jinnah (2019) розглядають роль літератури у інклюзивній освіті, проте зазначають, що потрібно більше досліджень щодо її практичного застосування [10]. О. Kolodiziev та інші (2023) висвітлюють соціальну відповідальність вищої освіти в умовах воєнного стану, що актуалізує потребу в оцінці впливу воєнних конфліктів на інклюзивну освіту [11]. І.В. Гевко (2019) аналізує інклюзивну освіту в Україні, вказуючи на значні виклики у її розвитку [12]. Є. Ніколаєв, Г. Рій та І. Шемелинець (2023) досліджують зміни вищої освіти через війну, що відкриває шлях для аналізу адаптації інклюзивної освіти до нових умов [13]. Ці дослідження відкривають широке поле для аналізу невирішених проблем інклюзивної освіти, таких як необхідність адаптації до змінених умов, розробки ефективних підходів до навчання студентів з особливими потребами, виклики забезпечення рівного доступу до освіти в умовах конфлікту та багато інших.

На основі аналізу наведених досліджень можна визначити кілька ключових проблем, які не були повністю вирішені або були частково вирішені у цих публікаціях. Недостатня

розробка практичних методик для ефективної інклюзії. Багато досліджень акцентують на теоретичних аспектах інклюзивної освіти, але не надають достатньо практичних інструментів або методик, які б можна було легко застосувати в умовах реального навчального процесу. Адаптація інклюзивної освіти до умов військового конфлікту. Окремі дослідження торкаються впливу військового конфлікту на вищу освіту, проте не розглядають детально, як інклюзивні освітні практики можуть бути адаптовані та застосовані в таких умовах. Забезпечення рівного доступу до освітніх ресурсів. Ця проблема частково висвітлюється в контексті цифрової інклюзії, але все ще залишається відкритою з точки зору широкого доступу до якісної освіти для всіх категорій студентів, особливо в умовах обмежених ресурсів. Ефективність та оцінка впроваджених політик і програм. Хоча існують певні законодавчі акти та стратегії, практична їх оцінка та аналіз ефективності впровадження залишаються недостатньо розробленими. Психологічна підтримка та соціальна адаптація студентів з особливими потребами. Визнання та вирішення психологічних і соціальних викликів, з якими можуть стикатися студенти в інклюзивному середовищі, особливо в умовах кризи або конфлікту, залишається недостатньо дослідженим. Інтеграція інклюзивної освіти в загальну стратегію розвитку вищої освіти. Багато досліджень концентруються на окремих аспектах інклюзії, але не враховують її інтеграцію як невід'ємної частини загальної стратегії розвитку вищої освіти. Ці нерозв'язані або частково вирішені проблеми вказують на необхідність подальших досліджень та розробки конкретних рішень, які б допомогли покращити практику інклюзивної освіти та її впровадження в умовах різних суспільних та політичних викликів.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі стану інклюзивної освіти в закладах вищої освіти, особливо в контексті військового конфлікту, та визначенні стратегій підвищення її ефективності та соціальної відповідальності.

Результати дослідження. Соціальна відповідальність у контексті вищої освіти означає зобов'язання університетів діяти в інтересах суспільства, враховуючи потреби всіх своїх стейкхолдерів, включаючи студентів, викладачів, персонал, а також ширшу спільноту. Це передбачає забезпечення якісної освіти, проведення досліджень, які вирішують актуальні соціальні проблеми, та активну участь у суспільному житті. Теоретично, соціальна відповідальність охоплює також впровадження принципів сталого розвитку та інклюзивності у всі аспекти університетської діяльності.

Інклюзивна освіта є ключовим компонентом соціальної відповідальності вищих навчальних закладів. Вона передбачає забезпечення рівного доступу до освітніх можливостей для всіх студентів, незалежно від їх фізичних, інтелектуальних, соціальних, етнічних або інших особливостей. Університети, які впроваджують інклюзивні практики, не лише сприяють рівності та справедливості, але й готують студентів до життя та роботи в різноманітному суспільстві.

Військовий конфлікт ставить перед вищою освітою низку викликів, які включають забезпечення безпеки студентів та персоналу, збереження освітньої інфраструктури, а також адаптацію навчальних програм до змінених умов. Одночасно, військові конфлікти можуть створювати можливості для розвитку нових навчальних програм, спрямованих на вирішення конфліктів, побудову миру, психологічну підтримку та соціальну реконструкцію. Також це час для закладів вищої освіти проявити свою соціальну відповідальність, надаючи підтримку не тільки своїм студентам і персоналу, але й ширшій спільноті, що постраждала від конфлікту.

Військовий конфлікт суттєво впливає на систему освіти, зокрема на можливості забезпечення інклюзивної освіти. Під час конфліктів часто спостерігається порушення доступу до освіти, знищення інфраструктури та переривання навчального процесу. Студенти

з особливими потребами можуть відчувати ще більші труднощі через відсутність необхідної підтримки та ресурсів. Важливо аналізувати, які заходи вживаються для забезпечення континуїтету освіти та доступності навчання для всіх студентів у таких умовах.

Існують випадки, коли університети та інші освітні установи успішно адаптували свої інклюзивні програми до умов військового конфлікту. Це включає в себе використання дистанційних технологій для навчання, створення спеціальних програм підтримки для студентів, які постраждали від конфлікту, та розробку гнучких навчальних планів. Такі приклади можуть служити основою для розробки ефективних стратегій інклюзивної освіти в умовах кризи.

Історичні приклади адаптації інклюзивної освіти в умовах військового конфлікту та криз:

Освіта для дітей біженців під час Сирійської війни. Велика кількість сирійських дітей, які стали біженцями під час війни в Сирії, втратили доступ до освіти. Відповіддю на цю кризу стало створення освітніх програм в країнах прийому, зокрема в Лівані, Йорданії та Туреччині, де були запроваджені спеціальні класи для біженців і розроблені інклюзивні програми, що враховують їхні культурні та мовні особливості.

Освіта в Україні під час конфлікту. Військовий конфлікт в Україні призвів до переселення великої кількості осіб, включаючи дітей шкільного віку. Українська влада і освітні заклади працюють над створенням умов для продовження освіти цих дітей, в тому числі забезпеченням доступу до шкіл, адаптацією навчальних програм і психологічною підтримкою.

Розгортання програм вищої освіти для афганських жінок під час Талібанського режиму. Під час правління Талібану в Афганістані, доступ жінок до освіти був сильно обмежений. В цей час були створені підпільні школи та університети, що давали можливість жінкам продовжити навчання. Після відступу Талібану, ці ініціативи лягли в основу відновлення доступу жінок до освіти.

Розвиток освіти в Руанді після геноциду 1994 року. Після геноциду в Руанді, країна зіткнулася з необхідністю відновлення своєї освітньої системи. Зусилля були спрямовані на створення інклюзивних освітніх програм, які б сприяли примиренню та соціальній згуртованості, зокрема через інтеграцію викладання про геноцид і права людини в шкільні програми.

Ці приклади демонструють, як у різних частинах світу в умовах військових конфліктів та криз були реалізовані ініціативи, спрямовані на забезпечення доступу до інклюзивної освіти та адаптацію освітніх систем до складних умов.

Студенти з особливими потребами можуть стикатися з унікальними викликами під час військових конфліктів, включаючи обмежений доступ до спеціальних освітніх ресурсів та послуг, відсутність психологічної підтримки, труднощі з фізичним доступом до освітніх закладів та неможливість продовжувати навчання у звичайному режимі. Важливо обговорити ці виклики та розробити стратегії їх вирішення, щоб забезпечити, щоб інклюзивна освіта залишалася доступною та ефективною навіть у найскладніших умовах.

Стратегії підтримки інклюзивної освіти в умовах військового конфлікту.

Гнучкість навчальних програм та методик. Університетам важливо адаптувати навчальні програми, зробивши їх більш гнучкими та доступними для студентів, які зазнали впливу конфлікту. Це може включати дистанційне навчання, гнучкий графік занять та індивідуальні підходи до навчання.

Психологічна підтримка. Важливо забезпечити студентам належну психологічну підтримку, щоб допомогти їм впоратися з травмами, пов'язаними з конфліктом.

Забезпечення фізичного доступу та безпеки. Належні заходи безпеки та доступності для студентів з обмеженими можливостями є критично важливими для підтримки інклюзивної освіти в умовах конфлікту.

Впровадження інклюзивних технологій.: Використання технологій, які можуть полегшити навчання для студентів з різними потребами, наприклад, програми читання для незрячих або програми для людей з порушеннями слуху.

Підготовка викладачів. Організація спеціальних тренінгів для викладачів з інклюзивної освіти, щоб вони могли краще розуміти та відповідати на потреби своїх студентів.

Створення інклюзивного навчального середовища. Університетам потрібно створювати середовище, в якому всі студенти відчувають себе включеними та підтриманими.

Міжнародний досвід та його значення для української системи освіти.

Українським університетам важливо вивчати міжнародний досвід з інклюзивної освіти, особливо ті практики, які були успішно застосовані в умовах конфліктів або криз.

Приклади міжнародного досвіду в сфері інклюзивної освіти, які можуть бути корисними для української системи освіти:

Швеція – Інтегрована система інклюзивної освіти. Швеція відома своєю інтегрованою системою інклюзивної освіти, де діти з особливими освітніми потребами навчаються разом з іншими учнями. Це досягається за допомогою індивідуальних навчальних планів та залучення спеціалізованих педагогів.

США – Закон про освіту осіб з інвалідністю (IDEA). В США діє Закон про освіту осіб з інвалідністю (IDEA), який забезпечує дітям з особливими потребами право на безкоштовну та відповідну громадську освіту. Закон вимагає від шкіл створення індивідуальних навчальних планів для кожної дитини.

Фінляндія – Система ранньої підтримки. Фінляндія має одну з найефективніших систем освіти у світі, де великий акцент робиться на ранню підтримку учнів з особливими потребами. Це дозволяє швидко виявляти та задовольняти їхні освітні потреби.

Канада – Підхід до багатокультурної інклюзії. Канада відзначається багатокультурним підходом до освіти, забезпечуючи підтримку учням різних етнічних груп. Це включає розробку спеціальних програм для дітей-іммігрантів та використання мультикультурних методик навчання.

Норвегія – Універсальне проектування навчання. В Норвегії активно використовується концепція універсального проектування навчання, яка передбачає створення освітніх матеріалів та середовища, доступних для всіх учнів, незалежно від їхніх особливих потреб.

Ці міжнародні приклади можуть надихнути Україну на розвиток інклюзивної освіти, орієнтованої на потреби всіх учнів, забезпечуючи їм рівні можливості та доступ до якісної освіти. Співпраця з міжнародними освітніми організаціями може допомогти у впровадженні інноваційних підходів та обміні кращими практиками. Активна участь у міжнародних проєктах з інклюзивної освіти може збільшити ресурси та знання, доступні для українських університетів.

Висновки. Військовий конфлікт суттєво ускладнює забезпечення інклюзивної освіти, приводячи до перешкод в доступі до освітніх ресурсів, знищення інфраструктури та психологічних труднощів серед студентів. Однак, також виявлено, що в умовах конфлікту існують можливості для адаптації та інновацій у галузі інклюзивної освіти, зокрема через використання дистанційних технологій та гнучких підходів до навчання.

Соціальна відповідальність університетів у часи військового конфлікту набуває особливого значення. Університети повинні не лише продовжувати надавати освітні послуги,

але й активно адаптуватися до змінених потреб суспільства, забезпечуючи доступ та підтримку всім категоріям студентів, особливо тим, хто найбільше потребує допомоги та підтримки в умовах кризи.

Подальші дослідження в галузі інклюзивної освіти повинні зосереджуватися на розробці ефективних стратегій і методик, які враховують умови військового конфлікту. Це включає вивчення міжнародного досвіду, розробку інноваційних технологічних рішень, а також дослідження психологічних аспектів навчання в умовах стресу та кризи. Важливо також зосередитися на розробці політик та програм, які сприяють соціальній відповідальності університетів та підтримці всіх груп студентів, зокрема тих, хто зазнає найбільшого впливу від конфлікту.

References

Література

1. Martynchuk, O. V. (2018). Aktualizatsiia problemy pidhotovky fakhivtsiv zi spetsialnoi osvity do diialnosti v inkliuzyvnomu osvitnomu prostori [Actualization of the problem of training specialists in special education for activities in the inclusive educational space]. <i>Naukovyi chasopys NPU imeni MP Drahomanova. Seriiia Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia: zb. naukovykh prats = Scientific journal of MP Drahomanov NPU. Series Correctional pedagogy and special psychology: a collection of scientific papers</i>, Vol. 19, P. 74–83 [in Ukrainian]. 2. Davydenko, H. V. (2023). Tsyfrova inkliuziia ta dostupnist: sotsialna didzhytalizatsiia: monohrafiia [Digital Inclusion and Accessibility: Social Digitization: A Monograph]. Vinnytsia: TVORY. 240 p. [in Ukrainian]. 3. Komar, O. A., Pisniak, V. S. (2023). Aktualni pytannia inkliuzyvnoi osvity: osnovni vektory [Current issues of inclusive education: main vectors]. <i>Akademichni vizii = Academic Visions</i>, Vol. 17. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/248/212 [in Ukrainian]. 4. Natsionalna stratehiia rozvytku inkliuzyvnoho navchannia na 2023–2030 roky: proiekt [National strategy for the development of inclusive education for 2023–2030: project]. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2023/06/13/NO-proyekt.Nats.strat.rozv.inklyuzyvn.navch.2023-2030-13.06.2023.docx [in Ukrainian]. 5. Pro zatverdzhennia Poriadku orhanizatsii inkliuzyvnoho navchannia u zakladakh vyshchoi osvity: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10.07.2019 № 635 [On the approval of the Procedure for organizing inclusive education in higher education institutions: Resolution of the Cabinet of Ministers of	1. Мартинчук О. В. Актуалізація проблеми підготовки фахівців зі спеціальної освіти до діяльності в інклюзивному освітньому просторі. <i>Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: зб. наукових праць</i>. 2018. Вип. 19. С. 74–83. 2. Давиденко Г. В. Цифрова інклюзія та доступність: соціальна діджиталізація: монографія. Вінниця: ТВОРИ, 2023. 240 с. 3. Комар О. А., Пісняк В. С. Актуальні питання інклюзивної освіти: основні вектори. <i>Академічні візії</i>. 2023. Вип. 17. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/248/212. 4. Національна стратегія розвитку інклюзивного навчання на 2023–2030 роки (проект). URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2023/06/13/NO-proyekt.Nats.strat.rozv.inklyuzyvn.navch.2023-2030-13.06.2023.docx. 5. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах вищої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.07.2019 № 635. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF#Text.

- Ukraine dated 07/10/2019 No. 635]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/635-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
6. Kefallinou, A., Symeonidou, S., Meijer, C. J. (2020). Understanding the value of inclusive education and its implementation: A review of the literature. *Prospects*, Vol. 49(3–4), P. 135–152. <https://doi.org/10.1007/s11125-020-09500-2>.
7. Namanyane, T., Shaoan, M. (2021). Inclusive Education: A Literature Review on Definitions, Attitudes and Pedagogical Challenges. *International Journal of Research and Innovation in Social Science*, Vol. 05(03), P. 358–365. URL: <https://doi.org/10.47772/ijriss.2021.5324>.
8. Rosa, L. R., Menezes, A. B. (2019). Educational inclusion and social interaction: A literature review. *Trends in Psychology*, Vol. 27(2), P. 385–400. <https://doi.org/10.9788/TP2019.2-07>.
9. Sharova, T., Pavlenko, A., Nisanoglu, N., Gladkykh, H., Bodyk, O. (2023). The artistic space of the topic of inclusion in the literature of Ukraine. *Theory and Practice in Language Studies*, Vol. 13(5), P. 1096–1104. <https://doi.org/10.17507/tpls.1305.02>.
10. Jayathilakan, P. K., Jinnah, M. A. (2019). Role of literature in inclusive education. *International Journal of Engineering and Advanced Technology*, Vol. 9(1), P. 5322–5324. URL: <https://doi.org/10.35940/ijeat.A2966.109119>.
11. Kolodiziev, O., Krupka, I., Kovalenko, V., Kolodizieva, T., Yatsenko, V., Shcherbak, V. (2023). Social responsibility of higher education under martial law. *Economic Studies journal, Bulgarian Academy of Sciences – Economic Research Institute*, Iss. 1, P. 143–163. URL: https://econpapers.repec.org/article/baseconst/y_3a2023_3ai_3a1_3ap.htm.
12. Hevko, I. V. (2019). Inkliuzivna osvita v Ukraini: suchasnyi stan ta problemy rozvytku [Inclusive education in Ukraine: current state and development problems]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu im. V. O. Sukhomlyn'skoho. Pedagogichni nauky = Scientific Bulletin of Mykolaiv*
6. Kefallinou A., Symeonidou S., Meijer C. J. Understanding the value of inclusive education and its implementation: A review of the literature. *Prospects*. 2020. Vol. 49(3–4). P. 135–152. <https://doi.org/10.1007/s11125-020-09500-2>.
7. Namanyane T., Shaoan M. Inclusive Education: A Literature Review on Definitions, Attitudes and Pedagogical Challenges. *International Journal of Research and Innovation in Social Science*. 2021. Vol. 05(03). P. 358–365. <https://doi.org/10.47772/ijriss.2021.5324>.
8. Rosa L. R., Menezes A. B. Educational inclusion and social interaction: A literature review. *Trends in Psychology*. 2019. Vol. 27(2). P. 385–400. <https://doi.org/10.9788/TP2019.2-07>.
9. Sharova T., Pavlenko A., Nisanoglu N., Gladkykh H., Bodyk O. The artistic space of the topic of inclusion in the literature of Ukraine. *Theory and Practice in Language Studies*. 2023. Vol. 13(5). P. 1096–1104. URL: <https://doi.org/10.17507/tpls.1305.02>.
10. Jayathilakan P. K., Jinnah M. A. Role of literature in inclusive education. *International Journal of Engineering and Advanced Technology*. 2019. Vol. 9(1). P. 5322–5324. <https://doi.org/10.35940/ijeat.A2966.109119>.
11. Kolodiziev O., Krupka I., Kovalenko V., Kolodizieva T., Yatsenko V., Shcherbak V. Social responsibility of higher education under martial law. *Economic Studies journal, Bulgarian Academy of Sciences – Economic Research Institute*. 2023. Iss. 1. P. 143–163. URL: https://econpapers.repec.org/article/baseconst/y_3a2023_3ai_3a1_3ap.htm.
12. Гевко І. В. Інклюзивна освіта в Україні: сучасний стан та проблеми розвитку. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2019. № 1 (64). С. 52–

National University named after V. O. Sukhomlynskyi. 58.

Pedagogical sciences, № 1(64). P. 52–58 [in Ukrainian].

13. Nikolaiev, Ye., Rii, H., Shemelynets, I. (2023). *Vyshcha osvita v Ukraini: zminy cherez viinu: analitychnyi zvit* [Higher education in Ukraine: changes due to the war: an analytical report]. Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University. 94 p. [in Ukrainian].

13. Николаєв Є., Рій Г., Шемелинець І. *Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт*. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с.